

GENTILE, Emilio: *Politická náboženství. Mezi demokracií a totalitarismem*. CDK, Brno 2008, 1. vyd, 223 s.

V centru pozornosti útlé knihy Emilia Gentileho, jednoho z předních historiků italského fašismu, stojí fenomén sakralizace politiky. Námětem se práce vymyká čistě událostním dějinám ve prospěch výzkumu některých klíčových aspektů fungování politické moci. Zároveň zapadá do širšího kontextu zvýšeného zájmu o danou problematiku v současné západní společenskovědní literatuře¹. Slouží jen ke cti autora, že se nevěnuje pouze totalitním režimům, jak by mohl leckdo očekávat, ale i režimům demokratickým, kde jev nabývá odlišných podob a plní jinou úlohu.

Náboženství politiky je podle Gentileho legitimním termínem, který není jen přípodobněním a má reálný vztah k náboženství jako sociologickému jevu. V úvodní kapitole kriticky srovnává několik možných teorií náboženství a přiklání se k náboženství jako projevu *hierofanie moderní společnosti*, i když omezeně přiznává i platnost jiných přístupů. V tomto pojetí není náboženství spjata nutně s nadpřirozenou entitou, ale s tzv. *numinózní* bytostí, která v člověku vzbuzuje prožitek posvátna. Do pozice numinózní bytosti je v moderní době sekulárního náboženství stavěn stát, válka nebo revoluce. Sekulární víra má ale i antropologické kořeny vyjádřené v prosté lidské potřebě nahradit rozpad tradičních hodnot.

Hlavní výklad je vystavěn na základní kontradikci demokracie a totalitarismu, respektive různých forem sakralizace politiky v těchto politických systémech. Gentile rozlišuje dvě její podoby, občanské náboženství a náboženství politické. Liší se ve vztahu k pluralismu ve společnosti, potažmo vztahu k jednotlivci a úloze státu. Tam kde občanské náboženství ctí individualitu, nepřipouští politické náboženství kompromisy, postuluje závaznou víru v konkrétní hodnoty a cíle lidské existence a veřejné v něm organicky prolíná soukromé. Ačkoli Gentile ztotožňuje politické náboženství s totalitarismem a občanské náboženství s demokracií, připouští, že pestrost podmínek vede k různým variacím, které mohou v krajním případě vyústit i v situaci přesně opačnou.

Nutno podotknout, že sakralizace politiky má i významnou historickou dimenzi, kterou autor zasvěceně reflektuje ve druhé kapitole své práce. Linií výkladu odvíjí ze starší politické teorie, ve zmínkách již od Thomase Hobbesa a Benjaminu Franklina, v úplnosti pak především od Jeana Jacquese Rousseaua, který ve svých textech o společenské smlouvě otevřeně o občanském náboženství jako základním pilíři kolektivního života společnosti hovořil.

Základním obratem, který umožnil sakralizaci politiky v moderní době, bylo podle Gentileho nahrazení zbožštěného absolutistického státu osvícenským projektem adorujícím v podobné míře občanskou společnost a vlast. V praktické rovině pak

1 Dokladem budiž např. založení časopisu *Totalitarian Movements and Political Religions* vydávaného od roku 2000. O zájmu o koncept politického náboženství a jeho možnosti svědčí i téma a obsah reprezentativního sborníku k počtě předního amerického historika fašismu, profesora Stanleyho G. Payna. Srv. GRIFFIN Roger – MALLETT, Robert – TORTORICE, John (eds.): *The Sacred in Twentieth-Century Politics: Essays in Honour of Professor Stanley G. Payne*. Palgrave Macmillian, New York 2008.

došlo k položení základů náboženství politiky během demokratických revolucí ve Francii, a především Spojených státech amerických, kde se v průběhu dalšího vývoje v 19. století vyvinulo v občanské náboženství. V americké politice se podle Gentileho vyvinul silný náboženský akcent, odvolávání se k Boží autoritě i silné vědomí vlastní civilizizační úlohy ve světě, aniž by však docházelo ke konfliktu s pluralitou ve společnosti nebo s tradičními církvemi. V této souvislosti může zamrzet, že kniha vyšla v originále již v roce 2001 a nemohla se tak zamýšlet nad vlivem událostí 11. září na podobu občanského náboženství a americký politický diskurz obecně.

Gentile na úvod třetí kapitoly věnované totalitarismu jako vrcholné realizaci politického náboženství konstatuje, že dosavadní debaty o teorii totalitarismu nevedly k jednoznačnému závěru. Předkládá proto vlastní orientační definici, v podstatě syntézu některých starších přístupů. Patrná je silná inspirace Hannah Arendtovou a jejím důrazem na vládu jedné strany, strukturální násilí a ovládnutí soukromé morálky. Dále ji však rozvíjí tím, že zdůrazňuje význam sakralizace politiky pro zbožštění politické entity a jejího vydělení ze společnosti. Nachází tak v podstatě mechanismus vzniku cibulovité struktury společnosti v totalitních režimech, o které hovořila právě Arendtová.² Gentileho pojetí, v němž je kladen důraz na revolučnost, voluntarismus a experimentální povahu totalitního projektu, není ve světle dalšího výkladu úplně nejšťastnější. Zejména to platí, pokud pečlivě zvážíme autorovo relevantní tvrzení, že žádný prvek definice totalitarismu, a tedy ani sakralizace politiky, sám o sobě totalitarismus nedefinuje. Přesto další výklad i aplikace konceptu jsou v mnohém vystavěny jakoby na opačném předpokladu.

Ve stejné kapitole je zároveň předestřena škála dobových interpretací totalitarismu korespondujících s konceptem politického náboženství. Orientačně je autor rozděluje do dvou skupin, funkcionalistické a fideistické. První z nich chápe politické náboženství jako integrální součást kultu spasitele, charismatického vůdce, který má vyvést společnost z krize.³ Fideistická interpretace, ke které se hlásí i Gentile, naproti tomu nevidí politické náboženství jako prostředek, ale jako cíl, jenž nahrazuje rozpadlé hodnotové soustavy tradičního náboženství a dává lidem kotvu v podobě pevné soustavy víry, mýtů a symbolů. S tím koresponduje i poněkud méně restriktivní chápání pojmu charisma, který je ztotožňován s kultem a sakralizací vůdce. Politické náboženství je v tomto pojetí konstitutivním prvkem totalitarismu, což se střetává s výše zmíněným tvrzením autora.

Velmi dobře se následky takového přístupu ukazují na konstruované dichotomii mezi demokracií a totalitarismem. Ta má zřetelně malou rozlišovací schopnost, pro-

2 ARENDTOVÁ, Hannah: *Mezi minulostí a budoucností. Osm cvičení o politickém myšlení*. CDK, Brno 2002, s. 93–94. Cibulovitou strukturou se myslí rovný vztah všech subjektů společnosti k jejímu centru, straně.

3 Koncept charismatické autority, původně rozpracovaný Maxem Weberem, využil pro svou analýzu nacismu např. přední britský historik Ian Kershaw, který na ni kladl mimořádný důraz a viděl v ní podstatu nacismu i jeho výlučnost v evropském kontextu. Struktury dalších fašistických států byly podle něho daleko více ustálené a ukotvené v rámci státu. Srv. KERSHAW, Ian: Hitler and Uniqueness of Nazism, In: *Journal of Contemporary History*, 2/2004, s. 239–254. K weberovskému pojetí WEBER, Max: *Autorita, etika a společnost: pohled sociologa do dějin*. Mladá fronta, Praha 1997, s. 132–162. Je zajímavé, že Gentile s tímto modelem nepracuje.

tože pod pojem totalitarismus zahrnuje pod hlavičkou politického náboženství jak nacismus a komunismus, tak fašismus, čímž upozaduje celou řadu dalších charakteristik. V některých situacích je podobný postup oprávněný, avšak Gentileho teorie totalitarismu je z podstatnější části záležitostí praktického fungování zmíněných režimů.⁴ Proto je jeho redukcionismus jen obtížně přijatelný, pokud vůbec. Je škoda, že Gentile nenašel analyticky cennou mezipolohu mezi demokracií a totalitarismem, jež by výrazně přispěla ke konzistentnosti jeho teorie jako celku. Problém se může zdát o to překvapivější, že v úvodu o variabilitě náboženství politiky píše.

Obdobně nedostatečné je rozlišení vývoje v čase. Ačkoli Gentile upozorňuje na nestálou povahu totalitarismu, nijak nereflektuje jeho posun a proměnu v posttotalitarismus v řadě zemí východního bloku v 70. letech.⁵ V této době přitom začalo politické náboženství postrádat svůj skutečný obsah a stalo se pouze formalizovanou složkou moci, jakousi obdobou prázdné nádoby.

S tím, jak totalitní náboženství přebírá úlohu tradičních církví, dostává se s nimi do konfliktu, neboť jsou konkurencí jeho světonázoru i pojetí lidské existence. Gentile se opřel o texty křesťanských autorů třicátých let a přesvědčivě dokazuje, že odpor k totalitarismu existoval mezi intelektuály napříč křesťanským táborem. I přesto, že byl namířen proti tezím a nárokům totalitního státu na společnost, usilovala zejména italská církev o spojenectví s ním (Lateránské dohody z roku 1929) a o znovuovládnutí sekularizovaného státu, v čemž byla v některých aspektech poměrně úspěšná. Gentile ani zde nijak neperiodizuje a nerozlišuje jednotlivá období fašistického režimu v Itálii, ačkoli ten procházel závažnými proměnami, které ve výsledku znamenaly odklon od fašistického projektu „nového člověka“. Nejvyhrocenější formou politického náboženství byl podle Gentileho komunismus, jenž se svou univerzalistickou marxisticko-leninskou ideologií a utopickou vizí představoval pro tradiční náboženství a církev větší hrozbu než fašismus nebo nacismus.

Úměrně tomu věnuje autor komunismu prostor v závěrečné části výkladu, v níž se snaží aplikovat vypracovaný koncept na konkrétní případy jednotlivých zemí. Právě tady se ale snad nejsilněji ukazuje, že konkrétní podoba sakralizace politiky jako

4 Je např. velmi problematické klást na roveň poměry v SSSR nebo Německu a fašistické Itálii, a to v mnoha ohledech, včetně tak základního problému, jakým je úspěšnost vytvoření monopolu moci. Ten totiž fašistická strana neměla, přičemž klíčovou roli hrál poměr k silné italské katolické církvi. Ne nadarmo nazval Renzo De Felice jeden z dílů Mussoliniho biografie *Léta konsenzu*. Srv. DE FELICE, Renzo: *Mussolini il duce; Gli anni del consenso 1929–1936*. Einaudi, Torino 1974. Obecně je klasifikace Itálie jako totalitní kontroverzním badatelským námětem.

5 Posttotalitarismus vzniká byrokratizací totalitního režimu. Ideologie a utopická vize, v totalitním systému vlády středobod všech rozhodnutí, je stavěna na vedlejší kolej ve prospěch pragmatičtějších řešení. Mobilizace mas, dříve základní pilíř legitimacy, se omezuje na ritualizované vyjadřování podpory. Elity postrádají charisma a systém jako celek se více otvírá kariéristům a oportunistům. Nezdídka se do čela dostávají technokraté moci spíše než skuteční vůdci. Ve veřejném životě panuje mírná tolerance k pluralismu, a to jak v oblasti sociální a ekonomické (vznik druhé ekonomiky), tak politické (disent). K tomu srovnej LINZ, Juan – STEPAN, Alfred: *Problems of democratic transition and consolidation*. John Hopkins University Press, Baltimore 1996, s. 38–55. K dílčím problémům konceptu srv. NOVÁK, Miroslav: *Mezi demokracií a totalitarismem*. Politologický ústav Masarykovy univerzity, Brno 2007, s. 116.

analytického konceptu je v Gentileho uchopení plochá a bez dalšího doplnění obstojí jen obtížně. V řadě případů se omezuje pouze na hledání existence mýtů a symbolů v politickém životě dané země. Zajímavým pokusem je v podkapitole o rozvojových zemích přijetí definice politického náboženství jako nástroje legitimizace státu vypracované sociologem Davidem Apterem. Je škoda, že ji Gentile nevyužil již ve výkladu o nacismu, protože i ten ve vlastní mytologii nezdědka upozorňoval na kontinuitu se starší německou tradicí.

Politická náboženství jsou bezesporu zajímavou, i když místy značně rozporuplnou knihou. Je třeba ocenit nakladatelský počín Centra pro studium demokracie a kultury, neboť se českým čtenářům dostalo do rukou první systematické pojednání k tématu v českém jazyce.⁶ V obecné rovině se tak může stát inspirací pro rozšíření společenskovědního bádání nejen o době totality, ale i kvalitách současných i minulých demokratických režimů.

Skutečností ale také je, že kniha trpí řadou neduhů, zejména nedokonalým konceptuálním uchopením politického náboženství v rámci teorie totalitarismu i neschopností rozlišovat nad rámec úzce vymezeného schématu demokracie versus totalitarismus. V některých pasážích je kniha až příliš schematická, a hlavně závěrečná šablonovitá skica slouží spíše k rozvolnění konceptu než k přesvědčivé prezentaci jeho možností. Na obranu autora je však třeba říci, že profiloval knihu jako úvod do problematiky a některé z těchto problémů jsou proto věci až dalšího propracovávání, zejména detailních komparativních studií.

Práce je silná především tam, kde autor bilancuje interpretace a črtá fresky dobového uvažování o totalitních režimech. V tomto smyslu jde o vynikající úvod a oživování názorů polozapomenutých postav činí z těchto pasáží asi nejzajímavější místa knihy.

Gentileho práce ponechává více otázek otevřených než zodpovězených, čímž sice poskytuje prostor dalším úvahám, ale zároveň místy zanechává neodbytný pocit nedotaženosti. Jak autor sám v názvu poslední podkapitoly přiznává: *Závěrečné úvahy, které nejsou definitivním závěrem.*⁷ ♦ Ondřej Cinkajzl

6 Z české knižní produkce byly fenoménu politického náboženství věnovány některé práce Raymonda Arona. Srv. ARON, Raymond: *Historie XX. století*. Academia, Praha 1999, s. 137–215.

7 GENTILE, Emilio: *Politická náboženství. Mezi demokracií a totalitarismem*. CDK, Brno 2008, s. 190.